

Harran İlahiyat Dergisi | Harran İlahiyat Journal

Sayı/Issue: 53, Haziran/June 2025, 125-143

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/hij/issue/90764>

ISSN 2791-6812

Delâil Literatürünün Gelişim Dönemini Anlama Denemesi: Hargûşî Örneği

A Trial to Understand the Developmental Phase of Dalâ'il Literature:

The Example of Khargûshî

Yazar Bilgisi Author Information	
Hakan TEMİR (HT) Doç. Dr., Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Tokat, Türkiye Assoc. Prof., Tokat Gaziosmanpaşa University Faculty of Islamic Sciences, Tokat, Türkiye h.temir@hotmail.com, www.orcid.org/0000-0002-4142-6310	
Halil İbrahim UÇAR (HİU) halilucarr02@gmail.com, www.orcid.org/0009-0009-0159-510X	
Yazar Katkıları Author Contributions	Çalışmanın Tasarlanması / Conceiving the Study: HT: (%50), HİU: (%50) Veri Toplanması / Data Collection: HT (%50) HİU: (%50) Veri Analizi / Data Analysis: HT: (%50), HİU: (%50) Makalenin Yazımı / Writing: HT: (%50), HİU: (%50) Gönderme ve Revizyon / Submission and Revision: HT: (%50), HİU: (%50)

Makale Bilgisi Article Information	
Makale Türü Article Type	Araştırma Makalesi Research Article
Yayın Etiği Publishing Ethics	Bu makale, iThenticate yazılımı ile taranmış ve intihal tespit edilmemiştir. Makale, çift taraflı kör hakemlik yöntemiyle en az iki hakem tarafından incelenmiştir. This article has been scanned by iThenticate software and no plagiarism detected. It has been examined by at least two referees using double sided blind refereeing method.
Finansman Funding	Yazarlar, bu çalışma için herhangi bir dış fon almadığını beyan eder. Authors declare that they get no any external funding for this study.
Çıkar Çatışması Conflict of Interest	Yazarlar bu çalışmayla ilintili herhangi bir çıkar çatışması bulunmadığını beyan eder. Authors declare that there is no any conflict of interest related to this study.
DOI	https://doi.org/10.30623/hij.1626605
Geliş Tarihi / Received	Kabul Tarihi / Accepted
24 Ocak/January 2025	29 Mayıs/May 2025

Öz

Delâil, en yalın tanımıyla Hz. Peygamber'in seçilmiş bir nebî olduğunu gösteren rivayetlerin toplandığı ilim dalıdır. Başka bir ifadeyle delâil ilmi, peygamberliğin izlerini arayan, bulduğu emareleri kendi anlayışına göre tasnif edip çözümler sunan bir uğraştır. Hadis ile sıkı ilişkisi bulunmasına rağmen Siyerin alt dalları arasında konumlandırılan bu alan, gündelik hayatın rutin işlerinden yani beşerî konulardan ziyade nebevî konulara yoğunlaşmıştır. Nihayetinde delâil rivayetleri bir yekûn oluşturmuştur. İlk dönem siyer kaynaklarından itibaren Hz. Peygamber'in hayat serencamı içerisinde anlatılan delâil konuları zamanla artarak alanın bir ilim dalına dönüşmesine ve müstakil delâil kitaplarının telif edilmesine zemin hazırlamıştır. Büyük ilgi ve merakla takip edilen bu tür kitaplar çağın getirdiği değişimle birlikte yeniden harmanlanarak güncelliğini korumuş ve bu alanda günümüze değin yaklaşık iki yüz telif eser üretilmesiyle de delâil kendine özgü bir literatüre sahip olmuştur. Sayının bu kadar fazla olması kuru bir taklidin ötesinde delâilin gelişimini her asırda sürdüren dinamik yapıda olmasından kaynaklanmıştır. Elbette bahse konu hareketlilik bu alandaki sorunlara ve sorunların çözümüne yönelik süregelen arayışlara da işaret etmektedir. Nitekim bu eserler, Hz. Peygamber'e atfedilen delâil anlatılarını, bazen mantığa aykırı olayları, uydurma veya zayıf rivayetleri ve peygamberlik kurumunu olduğundan daha üstün gösteren anlatıları barındırmaktadır. Hakikati perdeleyen ve dinin ruhuyla bağdaşmayan bu durumlar doğal olarak her asırda eleştirilerin odağı olmuştur. Eleştirilere rağmen yaptığı işi anlamlı gören ve bu çabayı dâhili yahut harici düşmanlar için gerekli olduğunu iddia edenler ise ısrarlarını sürdürmüştür. Onlara göre içerdeki zındık akımların yanı sıra farklı dinî inanışları barındıran Bizans ve Hindistan coğrafyaları gibi dışsal etkenlere karşı Hz. Peygamber'in nübüvvetinin ispatı bir gerekliliktir. Bu bakış açısı, söz konusu iddiaları destekleyip meşrulaştırarak literatürün ortaya çıkmasını kaçınılmaz kılmıştır. Delâil ilminin gelişim evrelerini dikkate alan bu savunu bahse konu ilmin ortaya çıkışı noktasında kısmen haklı görülse de meselenin nasıl bu kadar yaygınlaştığını izah etmede yeterli değildir. Zira yaptığımız araştırmalarda delâil ilminin ulema arasında yaygınlaşmasında dış amillerin yanında etkilenme olarak tanımlayabileceğimiz iç faktörlerin de söz konusu olduğu anlaşılmıştır. Bilakis delâil edebiyatının mevcut literatürü incelendiğinde, özgün yaklaşımları ve farklı amaçlarıyla temayüz eden bazı müelliflerin sonraki âlimler nezdinde hem örnek teşkil ettiği hem de eserleriyle onları etkilediği görülmektedir. Bu bağlamda üretkenlikleri ve yenilikçi yaklaşımlarıyla öne çıkan söz konusu müelliflerin, alışlagelmişin dışında sergiledikleri tutumlar, çağdaşları ve sonraki nesiller üzerinde belirgin bir etki bırakmıştır. Bu müelliflerden biri de Hargûşî'dir. Yeni bir metot, üslup ve içerik denemesiyle Hargûşî, delâil ilmi alanında önemli bir sürecin başlatıcısı olmuştur. Onun bu öncü tutumu, delâil kitaplarının başlıklarında belirgin farklılıkların ortaya çıkmasına yol açmıştır. Dolayısıyla bu çalışma, delâil yazıcılığında Beyhakî ve Ebû Nuaym el-İsfahânî gibi önemli isimleri etkileyen Hargûşî'yi merkeze alarak, onun delâil edebiyatının gelişimindeki rolünü ve bu alandaki etki ağını aydınlatmayı amaçlamaktadır. Hargûşî ve eserleri bugüne kadar yeterli düzeyde çalışılmadığından bu eksikliğin sebepleri, onun etkilendiği ve etkilendiği kişilerin kimler olduğu, delâil ilmine katkılarının ne olduğu gibi sorulara da bilimsel cevaplar aranmak istenmiştir. Nitel araştırma yöntemlerinin esas alınacağı çalışmada karşılaştırma ve tartışma yöntemlerine sıklıkla başvurulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Siyer, Delâil, Hargûşî, Etkilenme, Deneme Örneği.

Abstract

Dalā'il, in its simplest definition, is a branch of Islamic scholarship that compiles narrations demonstrating that the Prophet was the recipient of divine manifestations. In other words, the science of dalā'il is the endeavour that seeks the traces of prophethood, classifies the signs it finds according to its own understanding and responds to those who question prophethood. Although it has a close tie with hadith, this branch of science, which is positioned among the sub-branches of the science of sirah, has focused on prophetic issues rather than the routine affairs of daily life, that is, human affairs. Eventually, these narrations came together to form a comprehensive collection. Since the first period of sirah sources, the topics of dalā'il, which were included in the life adventure of the prophet, enabled the field to turn into a branch of science over time and to compile independent books of dalā'il. Such books, which were followed with great interest and curiosity, were re-blended with the changes brought about by the age and kept up to date, and with the production of approximately two hundred copyrighted works in this field until today, it has a unique literature. The fact that this number is so high is due to the fact that beyond a mere imitation, the development of dalā'il has a dynamic structure that continues its development in every century. However, this vitality is also a sign that this field also has problems and that the search for their solutions continues. As a matter of fact, these books contain narratives of dalā'il attributed to the Prophet, events that sometimes contradict logic, fabricated or weak narrations, and narratives that make the figure of the Prophet seem superior than he actually is. These elements, which obscure truth and conflict with the spirit of religion have naturally been the focus of criticism in every century. Despite the criticism, those who considered their work meaningful and claimed that this effort was compulsory for internal or external enemies continued to insist. According to them, the creation of this literature was inevitable in order to prove the Prophet's prophethood against internal heretical movements as well as the religious pluralism of regions like Byzantium and India. This outlook made the production of a legitimizing and supportive literature inevitable. Although this argument, which takes into account the developmental stages of the science of dalā'il, is partially justified at the point of the emergence of this science, it is not sufficient to explain how the issue have become so widespread. Because in our researches, we have easily determined that there are internal factors that we can define as 'Influence' in addition to external factors in the spread of the science of dalā'il among the scholars. On the contrary, when the existing literature of the dalā'il literature is examined, it is seen that some authors, who distinguished themselves with their original approaches and different aims, both set an example for the later scholars and influenced them with their works. In this context, the unorthodox attitudes of these authors, who stood out with their productivity and innovative approaches, had a significant impact on their contemporaries and subsequent generations. Among these authors is Khargūshī, whose innovative methods, style, and content mark the beginning of an important phase in the development of dalā'il literature. His pioneering approach led to noticeable changes even in the titles of dalā'il works. This study, therefore, seeks to explore the role and influence of Khargūshī in the evolution of dalā'il writing, placing him at the center of a scholarly inquiry that includes prominent figures such as al-Bayhaqī and Abū Nu'aym al-Iṣfahānī. Given that Khargūshī and his contributions have not

been adequately studied, this research also aims to address the reasons for this gap, investigate the scholars who influenced and were influenced by him, and assess his contributions to the field. Employing qualitative research methods, the study makes frequent use of comparative and critical approaches.

Keywords: Sirâh, Dalâ'il, Khargûshî, Influence, Trial Sample

Giriş

Hz. Peygamber'in insanlara tebliğ ettiği ilahî mesajlar, birtakım olağanüstü hadiselerle desteklenerek, insanların zihinlerinde ve kalplerinde derin izler bırakmıştır. Zira beşer bir Peygamber'in hayatında tezahür eden hârikulâde olaylar, tebliğ edilen mesajların toplum tarafından kabul görmesinde ve ona olan inancın pekişmesine etki etmiştir. Bahse konu olağanüstü hâdiseler, ilgi çekici olmalarıyla, Hz. Peygamber'in ashabı tarafından gözlemlenerek kayıt altına alınmış ve sonraki nesillere aksettirilmiştir. Böylelikle Delâil ilminin başlangıç süreci, bu rivayetlerin hafızalarda yer edinmesiyle belirgin hale gelmiştir.

Sahâbenin şahit olduğu delâil rivayetleri, 1/7. asırda semâ yoluyla insanlara aktarılırken 2/8. asırdan itibaren telif edilen eserlerde yer alarak sonraki nesillere yazılı olarak aksettirilmiştir.¹ Zira hadisenin görgü tanıklarının vefatları, bilgiyi onlardan alanları endişelendirerek artık bu bilgilerin kayda geçirilmesi gerektiği fikrini zorunlu kılmıştır. Tabi bu sırada yani 2/8. asırdan itibaren delil mahiyetindeki rivayetlere verilen önemin her geçen gün artmaya başladığı da bir gerçektir. Henüz ilk asırda Hz. Peygamber'in hayatının parçası olarak görülen bu hâdiseler genel itibarıyla sevgi ve merak duygusuyla toplanırken sonraki süreçte ispatın önemli argümanları olarak görülmüştür.² Nitekim Berâhime, Dehrîyyun ve Sümeniyye gibi Bâtınî fikir akımlarıyla beraber gayrimüslim kimselerin İslâm'a ve nübüvveti yönelik faaliyetleri Müslümanlar üzerinde ciddi tesirler yaratmıştır.³ Devlet adamlarının teşviki ve itibar sahibi olan âlimlerin gayretleriyle başlayan İslâmî savunusu, nübüvveti delil olan hadiselerin müstakil telif eserlerde yer almasının önünü açmıştır. Bu vesileyle telif edilen eserlerle 2/8. asırdan itibaren Delâil ilmi artık müstakil bir saha haline gelmiştir.⁴ İlim sahibi kimseler tarafından yapılan çalışmalar ise sonraki nesilleri etkilemeleriyle geniş bir literatürün ortaya çıkmasına ortam hazırlamıştır.

Mevcut literatür incelemelerinde 3/9. asırda 28, 4/10. asırda ise 24 adet delâil eseri yazıldığı tespit edilmiştir. Ancak bu çalışmaların ciddiyetine ve kapsamına bakıldığında kaybolan birçok eser nedeniyle gerçek sayının çok daha fazla olduğunu düşünmekteyiz. Diğer yandan Müslümanların bu eserlerde kullandıkları başlıklar benzerlik teşkil etse de dikkate şayan olmayan farklılıkların olduğunu da söylemeliyiz. Bu husus dâhili nedenler içinde

¹ Mehmet Efendioğlu, "Rivayet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2008), 35/135-137.

² Osman Karadeniz - vd., *Kelam*, ed. Şaban Ali Düzgün (Ankara: Grafiker Yayınları, 2019), 324-327.

³ Muzaffer Barlak, *Kelâm'da Nübüvvet Tartışmaları* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2018), 70-73; Vecihi Sönmez, *Nübüvvet Tartışmaları* (İstanbul: Gündönümü Yayınları, 2005), 250-265; Mustafa Öz, "Zındık", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 44/390-391; İsmail Numanoğlu, *Abbasilerin İlk Döneminde Zındıklık Hareketi* (Konya: Selçuk Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2011); Numanoğlu, *Abbasilerin İlk Döneminde Zındıklık Hareketi*, 32-36.

⁴ Bilgi için bk. Yakup Akyürek, *Siyer Edebiyatı: Endülüs*, (İstanbul: Siyer Yayınları, 2023), 275.

etkilenmenin izlerini yansıtmaktadır. Ayrıca “*Delâilü’n-nübüvve*”,⁵ “*A’lâmü’n-nübüvve*”⁶ “*İsbâtü’n-nübüvve*”⁷ ve “*Hasâisü’n-nübüvve*”⁸ gibi başlıklarla telif edilen eserlerin sayısı zamanla daha da artarken eserlerin içeriğindeki rivayetler de eş zamanlı olarak artmıştır. Bu kapsamda sıhhat dereceleri genel olarak gözetilmeksizin aktarılan nübüvvet öncesi irhâsat haberleri, gaybî haberler ve mucizelere dair hadiseler Hz. Peygamber’in hayatına karşı farklı bir perspektif kazandırmıştır.⁹ Nihayetinde delâil eserleri ispat gayesiyle beraber insanların üzerinde iman ve inancı artıran bir uğraş alanına dönüşmüştür. Bunun açık bir örneği de Hargûşî’nin (öl. 406/1015-16) *Delâilü’n-nübüvve* veya *Şerefü’l-Mustafâ* olarak adlandırılan eseridir.

Hargûşî’nin Delâil ilmi kapsamında kuvvetli bir örnek olarak değerlendirilen bu eseri, Hz. Peygamber’in faziletine, mucizelerine ve sadece bir peygamberde görülebilecek olaylara yer vermesi hasebiyle, sonraki delâil çalışmalarının gelişmesinde büyük etki yaratmıştır. Ancak bu eserin Delâil ilminin gelişimi ve etkilerine dair tespit denemeleri yetersiz kalmıştır. Bu çalışmanın yapılmasındaki amaç geniş bir literatüre sahip Delâil ilmi içerisinde öncelikle Hargûşî’nin yerini belirlemek; sonrasında Hargûşî’nin eseri üzerinden delâilin gelişimine etki eden dış etmenlerden ziyade müelliflerin birbirleri üzerindeki etkisini tespit etmek olacaktır. Ancak mevcut literatürdeki müelliflerin sayısı çalışmanın muhteviyatını bir hayli artıracağından Beyhakî (öl. 458/1066) ve Ebû Nuaym el-İsfahânî (öl. 430/1038) gibi otorite isimleri etkileyen Hargûşî üzerinde sınırlandırılarak incelenecektir. Bunun yanı sıra müelliflerin silsile yoluyla aktardıkları rivayetlerin sıhhat dereceleri ise gözetilmeyip kapsam dışı bırakılacaktır. Nihayetinde bu çalışmada nitel araştırma yöntemleri kullanılarak Hargûşî’nin hayatı, hocaları, öğrencileri, ilmî kişiliği ve *Delâilü’n-nübüvve* adlı eseri üzerinde durulacaktır. Son olarak mevcut asrın etkileri ışığında müellifin sonraki çalışmalara tesiri tespit edilmeye gayret edilecektir.

1. Hargûşî’nin Hayatı ve Faaliyetleri

1.1. Hayatı ve İlmî Birikimi

Tam adı Ebû Sa’d Abdülmelik b. Ebû Osman Muhammed b. İbrahim el-Vâiz eş-Şâfiî el-Hargûşî’dir. Şâfiî kimliği onu Mu‘tezilî düşünceden uzaklaşmasına ve Ehl-i hadis ekseninde bir düşünmeye sevk etmiş; bu durum eserlerine yansarak daha çok rivayet merkezli çalışmalar yapmasına sebebiyet vermiştir. Ait olduğu mezhebi fakih boyutunda bilmekle birlikte mutasavvıf, vaiz ve hadis âlimi vasıflarını da taşıyarak çok yönlü bir kişilik oluşturmıştır.¹⁰ Özellikle mutasavvıf yönü eserlerinde duygu, samimiyet ve münacatlara yer vermesine neden olmuştur. 4/10 ila 5/11. asırda yaşamış olan Hargûşî’nin doğum tarihine dair bir bilgi

⁵ Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî el-Beyhakî, *Delâilü’n-nübüvve*, thk. Abdülmü’tî Kal’acî (Beyrût: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 1408/1988).

⁶ Ebû’l-Hasen Alî b. Muhammed b. Habîb el-Basrî el-Mâverdî, *A’lâmü’n-nübüvve* (Beyrût: Mektebetü’l-Hilâl, 1409/1989).

⁷ İmâm-ı Rabbânî, *İsbâtü’n-nübüvve*, thk. Gulâm Mustafa Han (Karaçi, 1383–1963).

⁸ Ebû’l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî, *el-Hasâ’is ve’l-mû’cizâtü’n-nebeviyye*, çev. Ömer Temizel (İtisam Yayınları, 2001).

⁹ Erdinç Ahatlı, *Peygamberlik ve Hz. Muhammed’in Peygamberliği* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2006), 55-61; Hamdi Akbaş, *İslâm Kelâmında Delâilü’n-Nübüvve Geleneği* (Hicri V. Asır) (Adana: Çukurova Üniversitesi, Doktora Tezi, 2023), 60-61.

¹⁰ Hayreddin ez-Ziriklî, *el-A’lâm* (Beyrût: Dâru’l-İlm li’l-Melayin, 1431/2010), 4/163; Ömer Rızâ Kehhâle, *Mu’cemü’l-mû’ellifîn* (Beyrût: Mektebetü’l-Müsennâ, 1431/2010), 6/189; İsmail Paşa b. Muhammed el-Bâbânî, *Hediyetü’l-ârifîn*, thk. Kilisli Rifat Bilge - Mahmut Kemal İnal (İstanbul: Maarif Ajansı, 1951), 1/625.

bulunmasa da onun Nişâbur kentinin Hargûş mahallesinde dünyaya geldiği kaynaklarda yer almaktadır.¹¹

İlk hocası olan babasının teşvikiyle küçük yaşlarda ilim tahsiline başlayan Hargûşî, daha sonra Muhammed b. Ali el-Mâsercisî'den¹² hadis dinleyip Şâfiî fikhını öğrenerek icâzetini almıştır.¹³ Genç yaşında şöhretten vazgeçip şehrin önde gelen âlimlerinin sohbetlerine katılarak ibadet ve amel üzerine yoğunlaşmıştır.¹⁴ İlim öğrenmek üzere 393/1002'de Nişabur'dan ayrılarak Bağdat'a gitmiş, sonra Irak ve Mısır'a giderek âlimlerin ders halkasına katılıp ilim tahsil etmiştir. 395/1005 yılında Şam'a geçerek buradaki ulemanın birikimini toplamıştır. Ardından hac için Mekke'ye giderek birkaç yıl Harem-i Şerif'te¹⁵ ve Medine'de¹⁶ kalıp hac için gelenlerden hadis ve İslâmî ilimleri öğrenmeye çalışmıştır.¹⁷ 396/1005 yılında tekrardan Nişabur'a gelen Hargûşî, mescitte vaazlar vererek İslâmî hükümleri insanlara anlatmaya gayret etmiştir. Kısa bir süre sonra ünü çevre bölgelere yayılarak büyük bir saygınlık kazanması gecikmemiştir.¹⁸ Bu uzun öğrenim süreci ve akabinde başlayan öğretim süreci uzun soluklu eserler yazmasına olanak sağlamıştır.

İbn Asâkir (öl. 571/1176) ve Tâcüddîn es-Sübkî (öl. 773/1372) gibi büyük âlimler, Hargûşî'nin ilim, takva ve zühd alanındaki üstün özelliklerini vurgulamışlardır. İbn Asâkir, onun Horasan'ın en seçkin âlimlerinden biri olduğunu söylerken, Tâcüddîn es-Sübkî ise *Tabakat* adlı eserinde şöyle demiştir: "O, dindarların imamlarından, müminlerin önde gelen şahsiyetlerinden bir fakih ve zahid idi." Ayrıca Hatîb el-Bağdâdî, onun güvenilir, takva sahibi ve salih bir kişi olduğunu vurgulamıştır.¹⁹

Hargûşî'nin ilim ehli bir kimse olmasının yanı sıra toplumsal hayata aktif olarak katılan ve hayırseverliğiyle tanınan bir şahsiyet olduğu özellikle vurgulanır.²⁰ Nitekim o, sahip olduğu malları ihtiyaç sahiplerine bağışlar ve geçimini kendi elleriyle yaptığı takkeleri satarak temin ederdi. Hayatının büyük bölümünü geçirdiği Nişâbur'a mescitler, su kuyuları, köprüler, yollar ve hastane inşa ettirdiği bilinir. Ayrıca onun Nişâbur şehrinde yaşanan büyük bir sel felaketi

¹¹ Ebû's-Safâ Salâhuddîn Halîl b. İzziddîn Aybeg es-Safedî, *el-Vâfi bi'l-vefeyât*, thk. Ahmed el-Arnaût - Mustafa Türkî (Beyrût: Dâr İhyâ'ü't-Türâs, 1420/2000), 19/133; Süleyman Uludağ, "Hargûşî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 16/167.

¹² Hargûşî hocasından elde ettiği rivayetleri eserlerine de yansıtmıştır. Ayrıca bk. Ebû Sa'd (Saîd) Abdülmelik b. Muhammed Hargûşî, *Şerefü'l-Mustafâ* (Mekke: Dâru'l-Beşâirü'l-İslâm, 1424), 2/405.

¹³ Ebû İshâk İbrahim b. Muhammed es-Sayrîfînî, *el-Müntehâb min Kitâbi's-Siyâk li Târîhi Nisâbûr* (Beyrût: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1409/1989), 357.

¹⁴ Uludağ, "Hargûşî", 16/167.

¹⁵ Hargûşî'nin Mekke'de kaldığı dönemlerde Ebû'l-Fazl Ca'fer b. Fazl'dan hadis rivayet etmiştir. Ayrıca rivayet için bk. Hargûşî, *Şerefü'l-Mustafâ*, 2/459.

¹⁶ Hargûşî eserinde "Mescid-i Nebvî İmâmı bize şöyle rivayet etti" ifadelerine yer vermesi Hicâz'da ilim tahsil ettiğinin bir yansıması olarak görülmektedir. Ayrıca bk. Ebû Sa'd (Saîd) Abdülmelik b. Muhammed Hargûşî, *Şerefü'l-Mustafâ* (Mekke: Dâru'l-Beşâirü'l-İslâm, 1424), 2/448.

¹⁷ ez-Zirikî, *el-A'lâm*, 4/163; es-Sarîfînî, *el-Müntehâb min Kitâbi's-Siyâk li Târîhi Nisâbûr*, 357; Dr. Fuat Sezgin, *Arap-İslâm Bilimler Tarihi*, thk. Dr. Abdülfettah Muhammed Halil (Riyad: İmam Muhammed bin Suud İslam Üniversitesi, 1411-1991), 4/177.

¹⁸ Ebû Nasr Tâcüddîn Abdülvehhâb b. Alî b. Abdilkâfi es-Sübkî, *Tabakâtü's-Şâfi'iyyeti'l-kübrâ*, thk. Muhammed et-Tanâhî - Abdülfettâh Muhammed el-Hulvî (Kahire: Hicr Li't-Tibaa ve'n-Neşr, 1383-1396/1964-1976), 5/233.

¹⁹ Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî el-Beyhakî, *Şu'abü'l-îmân*, thk. Abdulali Abdulhamîd Hâmid (Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1423-2003), 1/43-44; Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî el-Beyhakî, *Delâilü'n-nübüvve*, thk. Dr. Abdülmü'tî Kal'acî (Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1408/1988), blm. Mukaddime s. 95.

²⁰ Ebû İshâk İbrahim el-Tulaytîlî İbnü'l Emîn, *el-İstidrâk 'ale'l-İstîâb*, thk. Hanan Haddad (Fas: Vakıflar ve İslami İşler Başkanlığı, 2008/1429), 2/49.

sonrası ücret talep etmeden 10 bin civarı ölüyü yıkayıp defnettiği rivayet edilmektedir.²¹ Böylelikle hükümdarlar nezdinde saygın bir konumu olmuş ve Sebük Tegin gibi emirler tarafından saygıyla karşılanmaya başlayıp fikirlerine önem verilmiştir.²² Yahya b. Yemân onun hakkında “Fakirler onun meclisinde emirler gibiydi.” diye bahsetmektedir.²³

Oldukça sade bir hayat süren Hargûşî, rivayetlerden anlaşıldığı kadarıyla 406/1015-1016²⁴ veya 407/1017²⁵ yılında vefat etmiştir. Cenazesi ise doğduğu şehir olan Hargûş’a defnedilmiştir.²⁶ Ardında kendisini hayırla yad eden öğrenciler ve İslâm dinine olan bağlılığını bildiren kitaplar bırakmıştır.

1.2. Hocaları

Hargûşî, ilmi merakı ve gayreti neticesinde sayesinde oldukça geniş bir bilgi birikimine ulaşmıştır. Özellikle hadis, fıkıh ve tasavvuf alanlarında derinleşmiş olan Hargûşî, İbn Nüceyd, Ebû Sehl es-Sü'lûkî gibi pek çok hocadan istifade etmiştir.²⁷ Bu doğrultuda tespit edilen hocalarının sayısı ise doksanı aşmaktadır.

Hargûşî’nin eğitim hayatında pek çok hocadan ders aldığı gözlemlenmektedir. Ancak bu çalışmanın amacı doğrultusunda özellikle hadis alanında ders aldığı önemli isimlere odaklanıldı. Nitekim Hargûşî, bahse konu eserini hadis rivayetleri ile telif etmiştir. Bu bağlamda, Hargûşî’nin hocaları arasında şu isimler öne çıkmaktadır: İbrahim b. Ahmed b. Muhammed, Ebû İshâk el-İbzârî en-Nisâbûrî (öl. 364/975),²⁸ Ebû'l-Fazl Ahmed b. İsmail b. Yahya el-Ezdî el-İsmâîlî en-Nisâbûrî (öl. 358/969),²⁹ Ebû Sehl Beşir b. Ahmed b. Beşir b. Mahmûd el-İsferâyînî ed-Dehkân (öl. [?]),³⁰ Ebû'l-Fazl Ca'fer b. Fazl b. Hinzâbe el-Mısırî (öl.

²¹ Ebû'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Bağdâdî İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam fî târîhi'l-mülûk ve'l-ümem*, thk. Muhammed Abdülkadir Atâ - Mustafa Abdülkadir Atâ (Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1412/1992), 15/173; Ebu Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Osman Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, thk. Şuayb el-Arnaût - Muhammed Nuaym el-Urkusûsî (Beyrût: Müessesetu'r-Risâle, 738/1347), 17/256; Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd ev Medîneti's-selâm*, thk. Abdülkâdir Atâ (Beyrût: Daru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1423/2003), 10/432.

²² Ebû'l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî't-Târih*, thk. Ömer Abdüsselâm Tedmûrî (Beyrût: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1417-1997), 7/691; es-Sarîfînî, *el-Müntehâb min Kitâbi's-Siyâk li-Târîhi Nisâbûr*, 10/173.

²³ es-Sübkî, *Tabakâtü's-Şâfi'iyyeti'l-kübrâ*, 5/223; Ebû'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr b. Dav' b. Kesîr el-Kaysî el-Kureşî el-Busrâvî ed-Dımaşkî eş-Şâfiî İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye* (Dâr İbn Kesîr: Beyrût, 1434-2013), 13/51.

²⁴ ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, 4/163; Ali Rıza Karabulut - Ahmet Turan Karabulut, *Mu'cemü't-târîhi't-türasi'l-İslâmî fî mektebatî'l-alem: el-mahtutat ve'l-matbu'at* (Kayseri: Akabe Kitabevi, 2001), 3/1897; Uludağ, “Hargûşî”, 16/167.

²⁵ Mustafa b. Abdullah Kâtib Çelebe, *Süllemü'l-vüsûl ilâ tabakâtî'l-fuhûl*, thk. Abdülkâdir el-Arnaût (İstanbul: İRCİCA Yayınları, 1431-2010), 2/307; Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, thk. Ekmeleddin İhsanoğlu, (Londra: Müessesetü Furkan, 1443/2021), 4/498-8/507; ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, 2/303.

²⁶ Karabulut - Karabulut, *Mu'cemü't-târîhi't-türasi'l-İslâmî fî mektebatî'l-alem: el-mahtutat ve'l-matbu'at*, 3/1897.

²⁷ Uludağ, “Hargûşî”, 16/167.

²⁸ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 16/152; Ebû'l-Kâsım Alî b. el-Hasen b. Hibetillâh b. Abdillâh b. Hüseyin ed-Dımaşkî eş-Şâfiî İbn Asâkir, *Târîhu medîneti Dımaşk*, thk. Muhibbüddin Ebû Saîd Ömer b. Garâme el-Amrevî (Beyrût: Dâru'l-Fikr, 1415-1421/1995-2001), 6/271.

²⁹ Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed ez-Zehebî, *Târîhu'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâhîr ve'l-a'lâm*, thk. Ömer Abdüsselâm ed-Tedmârî (Beyrût: Dâru'l-Kitâb el-Arabî, 1413/1993), 26/173; Ebu't-Tayyib Nâyif b. Salah b. Ali el-Mansûrî, *er-Ravzû'l-bâsim fî terâcîm şuyûhi'l-hâkim*, thk. Sa'd b. Abdullah el-Humeyd - Hasan Muhammed el-Makbûlî (Riyad: Dâru'l-Âsime, 1432/2011), 1/196.

³⁰ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 16/228-229; ez-Zehebî, *Târîhu'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâhîr ve'l-a'lâm*, 26/432.

[?]),³¹ Ebû Alî Hâmid b. Muhammed b. Abdullah b. Muhammed el-Herevî (öl. 356/967),³² Ebû'l-Velîd Hassân b. Muhammed b. Ahmed b. Hârûn en-Nîsâbûrî eş-Şâfiî el-Hâfız (öl. 349/960),³³ Ebû Muhammed Hasan b. İbrâhim b. Hüseyin el-Mısırî (öl. 387/997),³⁴ Ebû Abdullah Hüseyin b. Ahmed b. Muhammed es-Saffâr el-Herevî (öl. 372/983),³⁵ Ebû'l-Kâsım Abdullah b. Hasan b. Süleyman es-Sûfî (öl. 368/979),³⁶ Ebû'l-Hasan Abdurrahman b. Muhammed b. Yahya et-Temimî ed-Dımaşkî (öl. 425/1034).³⁷

Hargûşî'nin birçok hocadan ders alması, kendini tek bir görüşe hapsetmediğini, farklı bakış açılarına ve yorumlara açık olduğunu gösteren önemli olgulardandır. Bu, ilmî tevazunun ve sürekli öğrenme isteğinin bir göstergesi olmasının yanı sıra hadis bilgisinin de oldukça geniş olduğuna işaret etmektedir. Ayrıca, delil niteliğindeki rivayetlerin senetlerinde bu isimlerin yer alması, Hargûşî'nin delâil yazıcılığında onlardan ne kadar etkilendiğini açıkça göstermektedir.

1.3. Öğrencileri

Hargûşî'nin dünya hayatını bir uzlet ve misafirhane olarak görmesi, irşad ve tebliğ faaliyetlerine önem vermesini sağlamıştır. Böylelikle ilim ve irfanını İslâm'a hizmet gayesi doğrultusunda kullanmıştır. Dolayısıyla bilgiyi paylaşma noktasındaki cömert tavrı, pek çok öğrencinin kendisinden istifade etmesine ve etrafında geniş ders halkalarının oluşmasına vesile olmuştur. Ortaya koyduğu bu tavır ilim dünyasında müspet etkiler sağlamıştır. Öyle ki, yetiştirdiği öğrenciler, ilim dünyasının önemli isimleri hâline gelmiş ve onun mirasını gelecek nesillere taşımışlardır.

İmam ve zâhid Ebû'l-Kâsım el-Kuşeyrî (öl. 465/1072), Horasan'ın hafızası Ebû Sâlih Ahmed b. Abdülmelik b. Alî el-Müezzin en-Nîsâbûrî (öl. 470/1078), Irak'ın muhaddisi Ebû Muhammed el-Hüseyin b. Muhammed b. Halil (öl. [?]), kıraat âlimi Ebû Ali Hasan b. Ali b. İbrâhim el-Ahvâzî (öl. 466/1055), müsned âlimi Ebû Bekir Ahmed b. Ali b. Abdullah b. Ömer b. Halef eş-Şîrâzî, Ebû'l-Hüseyin Muhammed b. Ali b. el-Muhtedî Billâh (öl. [?]) ve Ebû'l-Kâsım Alî b. el-Muhassin b. Alî et-Tenûhî (öl. 447/1055) gibi önemli isimler onun öğrencileri arasında yer almaktadır.³⁸ Bunların dışında Hâkim en-Nîsâbûrî (öl. 405/1014) ve Beyhakî Hargûşî'den hadis rivayet eden kimselerdendir.³⁹

³¹ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 5/313; ez-Zehebî, *Târîhu'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâhîr ve'l-a'lâm*, 9/280.

³² Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 16/16; Ebû'l-Felâh Abdülhay b. Ahmed b. Muhammed es-Sâlihî el-Hanbelî İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb fî ahhâri men zeheb*, thk. Abdülkâdir el-Arnaût - Mahmûd el-Arnaût (Beyrût: Dâru İbn Kesîr, 1406/1986), 3/19; Ebû Bekr Muînüddîn (Muhibbüddîn) Muhammed b. Abdilganî b. Ebî Bekr b. Şücâ' el-Bağdâdî İbn Nukta, *et-Takyîd l-ma'rifeti ruvâtî's-sünen ve'l-mesânîd*, thk. Kemâl Yusûf el-Hût (Beyrût: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1408-1988), 252-253.

³³ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 15/492; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb fî ahhâri men zeheb*, 2/380.

³⁴ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 16/472-473; Ebû'l-Abbâs Şemsüddîn Ahmed b. Muhammed İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân ve enbâu ebnâi'z-zamân*, thk. İhsan Abbas (Beyrût: Dâru Sadır, 1900), 2/91-92.

³⁵ Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân Zehebî, *Mizânü'l-i'tidâl*, thk. Ali Muhammed el-Becâvî (Beyrût: Dâru'l-Ma'rife, 1382/1963), 1/528; es-Safedî, *el-Vâfi bi'l-vefeyât*, 12/261; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 16/360.

³⁶ el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdât*, 11/98-99; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam fî târihi'l-mülûk ve'l-ümem*, 14/266; ez-Zehebî, *Târîhu'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâhîr ve'l-a'lâm*, 5/290.

³⁷ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 17/415; ez-Zehebî, *Târîhu'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâhîr ve'l-a'lâm*, 29/158; İbn Asâkir, *Târîhu medîneti Dımaşk*, 35/390.

³⁸ Hargûşî, *Şerefü'l-Mustafâ*, "Mukaddime", 1/20-25.

³⁹ Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyin b. Alî el-Beyhakî, *Şuabü'l-İmân*, thk. Abdü'l-Alî Hâmid (Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1423/2003), 1/43-44.

1.4. İlmî Birikimi ve Eserleri

Kadim ulemanın yetkinliğini tescilleyen unsurlardan birisi de telif ettiği eserler ve bu eserlerin çeşitliliğidir. Bu noktada Hargûşî'nin de çok yönlü bir alim olduğu anlaşılır. Zira hadis, fıkıh ve tasavvuf alanlarına ilgisi ve geniş bir ilim çevresine sahip olması farklı türlerde eserler kaleme almasını sağlamıştır. Eserlerini kaleme alırken geniş bir kaynak havuzundan faydalanması rivayetleri daha doğru ve güvenilir bir biçimde aktarmasına etki etmiştir. Diğer yandan kendine has düşünce tarzıyla akıcı bir üslup kullanarak düşüncelerini ifade etmiş ve böylece telif ettiği çalışmalar başvurulacak kaynaklar arasında yer almıştır. Hargûşî'nin eserleri incelendiğinde bu husus daha iyi görülmektedir. Onun kaynaklarda yer alan çalışmaları şöyle sıralanabilir:

Kitâbü'l-Bişâre ve'n-nizâre: Konusu rüyalar olan eserde rüya ile kişilik arasındaki ilişkileri ele alınmıştır. Günümüze kadar ulaşabilen bu eserin yazma nüshaları III. Ahmet,⁴⁰ Ayasofya,⁴¹ Karaviyyîn,⁴² Tübingen⁴³ Kütüphanelerinde ve Hizânetü't-tûrâs'ta⁴⁴ bulunmaktadır.⁴⁵

Tehzîbü'l-esrâr fî tabakâtî'l-ahyâr: Hargûşî'nin bir dostunun isteği üzerine kaleme aldığı ve 70 bölümden oluşan eser, tasavvuf, zühd ve ahlâkı konu edinmiştir.⁴⁶ İrfan Gündüz tarafından tahkik edilerek yayımlanan eser Dilaver Selvi tarafından da tercüme edilerek yayımlanmıştır. Diğer yandan eserin yazma nüshaları Amasya,⁴⁷ Şehid Ali,⁴⁸ Feyzullah Efendi⁴⁹ kütüphanelerinde ve Hizânetü't-tûrâs'ta⁵⁰ bulunmaktadır.⁵¹

el-Levâmî': Eser vaaz ve irşâd faaliyetleri ışığında birtakım öğütler içermektedir.⁵² Günümüze ulaşan eserin bir yazma nüshası Hizânetü't-tûrâs'ta⁵³ yer almaktadır.

⁴⁰ Ebû Sa'd (Saîd) Abdülmelik b. Muhammed Hargûşî, *Kitâbü'l-Bişâre ve'n-nizâre* (İstanbul: III. Ahmet Kütüphanesi, 3175).

⁴¹ Ebû Sa'd (Saîd) Abdülmelik b. Muhammed Hargûşî, *Kitâbü'l-Bişâre ve'n-nizâre* (İstanbul: Ayasofya Kütüphanesi, 1688).

⁴² Ebû Sa'd (Saîd) Abdülmelik b. Muhammed Hargûşî, *Kitâbü'l-Bişâre ve'n-nizâre* (Fas: Karaviyyîn Kütüphanesi, 1289).

⁴³ Ebû Sa'd (Saîd) Abdülmelik b. Muhammed Hargûşî, *Kitâbü'l-Bişâre ve'n-nizâre* (Almanya: Tübingen Üniversitesi Kütüphanesi, 220).

⁴⁴ Ebû Sa'd (Saîd) Abdülmelik b. Muhammed Hargûşî, *Kitâbü'l-Bişâre ve'n-nizâre* (Riyad: Melik Faysal Kütüphanesi, Hizânetü't-tûrâs, 63452).

⁴⁵ Karabulut - Karabulut, *Mu'cemü't-târîhi't-türâsî'l-İslâmî fî mektebatî'l-alem: el-mahtutat ve'l-matbu'at*, 3/1897-1898.

⁴⁶ el-Bâbânî, *Hediyyetü'l-ârifîn*, 1/625.

⁴⁷ Ebû Sa'd (Saîd) Abdülmelik b. Muhammed Hargûşî, *Tehzîbü'l-esrâr fî tabakâtî'l-ahyâr* (Amasya: Amasya Kütüphanesi, 682).

⁴⁸ Ebû Sa'd (Saîd) Abdülmelik b. Muhammed Hargûşî, *Tehzîbü'l-esrâr fî tabakâtî'l-ahyâr* (İstanbul: Şehid Ali Paşa Kütüphanesi, 1157).

⁴⁹ Ebû Sa'd (Saîd) Abdülmelik b. Muhammed Hargûşî, *Tehzîbü'l-esrâr fî tabakâtî'l-ahyâr* (İstanbul: Feyzullah Efendi Kütüphanesi, 280).

⁵⁰ Ebû Sa'd (Saîd) Abdülmelik b. Muhammed Hargûşî, *Tehzîbü'l-esrâr fî tabakâtî'l-ahyâr* (Riyad: Melik Faysal Kütüphanesi, Hizânetü't-tûrâs, 63450-63451).

⁵¹ Karabulut - Karabulut, *Mu'cemü't-târîhi't-türâsî'l-İslâmî fî mektebatî'l-alem: el-mahtutat ve'l-matbu'at*, 3/1897.

⁵² Mustafa b. Abdullah Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, thk. Muhammed Şerafeddin Yaltkaya - Refet Belke Kılıç (İstanbul: İstanbul Maarif Mektebi, 1360/1941), 2/1597.

⁵³ Ebû Sa'd (Saîd) Abdülmelik b. Muhammed Hargûşî, *el-Levâmî'* (Riyad: Melik Faysal Kütüphanesi, Hizânetü't-tûrâs, 117592).

Şerefü'l-Mustafâ: Yaygın adıyla *Şerefü'l-Mustafa*'nın her türlü saygıya layık, izzetli ve hikmetli bir peygamber portresi çıkarmaya aday bir eser olarak kaleme alındığı fark edilir. Zira Peygamber'in seçilmiş ve tertemiz olduğunu belirtmek için seçilen "Mustafa" kavramı da özgün bir tercihtir. *Şerefü'n-nebî* olarak da bilinen eser, bir delâil derlemesi olduğundan bazı kaynaklarda *Delâilü'n-nübüvve* olarak da zikredilir. İki kelimelik bir terkipten oluşan bu isimlendirme daha önce yaygın olan "Sîretü'n-nebî" kavramını andırırsa da baştaki "Şeref" ifadesi Hargûşî'ye özgüdür. Aynı zamanda Beyazıt Devlet Kütüphanesi'nde Arapça bir el yazması nüshası bulunan eser,⁵⁴ Mahmud er-Ravendî tarafından Farsça olarak da yayımlanmıştır. Tahkik ve tahriri yapılan eser 1424 yılında Mekke'deki Dârü'l-Beşâirü'l-İslâm tarafından 6 cilt halinde yayımlanmıştır.⁵⁵

2. Delâil Edebiyatında Hargûşî

2.1. Delâil İlmindeki Yeri

Nübüvvetin doğruluğuna işaret eden delâil ilmî, siyerin alt dallarından birisidir. Hz. Peygamber'e duyulan sevgi ve ilgiyle paralel olarak gelişen bu ilim dalı, Kur'an-ı Kerim ve Siyer eserlerini temel alarak erken dönemlerde gelişim göstermiştir. Genelde İslâm'ı özelde ise Hz. Peygamber'i savunmak gayesiyle hareket eden Müslümanların çabaları bu konudaki rivayetlerin önemini artırmıştır. Sahâbe dönemine kadar uzanan bu süreç, delil mahiyetindeki rivayetlerin eserlere yansmasıyla kendi çizgisini oluşturmuştur.

Hicri ikinci asırdan itibaren müstakil bir alan hâline bürünen delâil edebiyatı, zamanla muhtevasını genişleterek aklî ve naklî rivayetler ışığında gelişimini sürdürmüştür. Nitekim İslâm'a ve nübüvveye yönelik eleştiriler, bâtinî faaliyetler ve İslâm'ı insanların kalplerinin en ücra köşelerine kadar ulaştırma düşüncesi gibi sebeplerin daha da fazlaşması bu hususun temel nedenlerinden olmuştur. Diğer yandan ilgili eserlerin Hz. Peygamber'in söz, fiil ve takririne geniş bir şekilde yer vermesi, bu eserlerin zamanla Müslüman tebânın başucu kaynakları arasında yer edinmesini sağlamıştır. Öyle ki, Hargûşî'yi delâil ilminde hatırı sayılır bir konuma ulaştıran âmil bizzat eserinin ihtiva ettiği olgular olmuştur.

Hargûşî'nin kendi asrı içerisinde delâil eseri yazan en az 20 müelliften birisidir. O, kaleme aldığı *Delâilü'n-nübüvve*, *Şerefü'n-nübüvve* veya *Şerefü'l-Mustafâ* adlı eseriyle kendi asrında öne çıkmasının yanı sıra delâil türü eser yazımının gelişim ve dönüşümünde etkili olmayı başarmıştır. Zira onun asrına kadar delâil iç ve dış düşmanlara karşı bir savunu aracı olarak görülürken Hargûşî delâil rivayetlerini saygı, sevgi ve özlem aracı olarak toplamıştır. Rivayetleri topladıktan sonra yeni bir tasnif sistemi oluşturmasıyla da kendisinden sonraki ulemaya örnek teşkil etmiştir. Ancak günümüzde dahi eserin isminde tam bir ittifak sağlanamamıştır. Mesela, İbn Hayr ve Bağdatlı İsmail Paşa, eseri "Şerefü'n-nübüvve" ve "Şerefü'l-Mustafâ" olarak zikrederken, Kâtip Çelebi "Şerefü'l-Mustafâ", Zehebî ve Ömer Rızâ Kahhâle "Delâilü'n-nübüvve" kullanımını tercih etmişlerdir.

Faruk Hamâde bu eserin ismini *Şerefü'l-Mustafâ* olarak belirtir.⁵⁶ Aslında oldukça kapsamlı olan bu esere dair öngörülen başlıkların eserin muhtevasına uygun olduğu ve birbirine yakın adlandırmalar oldukları aşıkardır. Farklılık biraz da dönemler arası algılama farkından kaynaklanır. Nitekim muhtelif fihrist eserlerinde yapılan araştırmalar nihayetinde

⁵⁴ Ebû Sa'd (Saîd) Abdülmelik b. Muhammed Hargûşî, *Şerefu'l-Mustafâ* (İstanbul: Beyazıt Kütüphanesi, B1034).

⁵⁵ Hargûşî, *Şerefü'l-Mustafâ*.

⁵⁶ Faruk Hamâde, *Mesâdiru's-sîreti'n-Nebeviyye ve takvîmuhâ* (Dimaşk: Dârü'l-Kalem, 1424/2002), 62.

eserin asıl isminin ilk başlarda *Şerefü'l-Mustafâ*, bir süre sonra nübüvvetin onuru üzerinden Hz. Peygamber'i işaret ederek *Şerefü'n-nübüvve* ve nübüvvete delil olan eden rivayetlere genişçe yer vermesi hasebiyle de *Delâilü'n-nübüvve* olarak da telaffuz edildiği anlaşılr. Doğrusu delâil kapsamında farklı başlıklarla yazılan eserler esasında mahiyet itibariyle *Delâilü'n-nübüvve* eserleridir ve bu şekilde anılmaları makuldür.

2.2. Mucize ve İrhâsât Rivayetlerine Bakışı

Mucize, peygamberliğin rükünlerinden birisi olduğundan nübüvvet asrından itibaren, inanan kimseler nazarında, hârikulâde olayların varlığı kabul edilmiştir. Hz. Peygamber'in nebevî yönüne delalet eden bu haller ashâb tarafından yalın bir üslupla anlatılmış, anlatıları rivayete dönüştüren tâbiîn nesli de bu konudaki haberleri iletme noktasında safihâne bir telaş içerisinde olmuştur. Bu dönemlerde mucizeler bir hidayet kaynağı yahut tartışma unsuru yapılmadan Peygamber'in nübüvveti nispetinde makul görülmüştür. Tedvin asrına gelindiğinde siyer, hadis, fıkıh ve kelâm alanlarında eserler yazan müellifler yaşadıkları dönemin şartlarını da hesaba katarak ve sahihi zayıfından ayırarak mucize rivayetlerine yer vermişlerdir. Hicri III. asrın ortalarında başlayan bu gelenek Hargûşî'nin yaşadığı dördüncü asra kadar etkisini sürdürmüş ve bahse konu dönemde ulema arasında mucizeye dair olumsuz kanaatler serdedilmemiştir.

Mutasavvıf kimliği ve selef ulemanın çizgisini takip ettirmekte kararlı yönleriyle ön plana çıkan Hargûşî, *Şerefü'l-Mustafa* eseri ile mucizeler karşısındaki tavrını aşikâr etmiştir. Eseri genel hatlarıyla incelendiğinde Hargûşî'nin mucizeyi Hz. Peygamber'in hayatının vazgeçilmez bir unsuru olarak gördüğü anlaşılr. Daha o dünyaya gelmeden nübüvvetine işaret olacak Hz. Peygamber'in veladetinden 1000 yıl önce ona iman eden kişi, Nemrut kıssası, Sihirbaz Satîh hadisesi, Fil Hadisesi, Seyf b. Zî Yezen'in onu anlatması gibi konulara yer vermiştir.⁵⁷ Hadiseleri kronolojik bir sıralama ile anlatan müellif nübüvvete işaret sadedindeki bilgilendirme mahiyetindeki nübüvvet öncesi hadiselerine yer vermiştir. Sonrasında onun nübüvvetini tasdikleyen kişilerin listesi verilerek her birinin bu konudaki şahitlikleri dile getirmiştir. Bunların bir kısmı nübüvvet asrına yetişmeyen bir kısmı ise onun asrına yetişip iman eden kimselerdir. Ebû Zerr el-Gıfarî, Selmân-ı Fârisî ve Ka'bû'l-Ahbâr'ın içerisinde bulunduğu bu listenin⁵⁸ ana gayesi onların imanı üzerinden alametleri açık olan Peygamber portresini ortaya çıkarmaktır.

Peygamber'in hayatını siyer âlimlerinin oluşturdukları kaideye göre anlatmaya özen gösteren Hargûşî, sıradan hadiselerin hepsini anlatmayı da uygun bulmamıştır. Nihayetinde olayları birbiri ile bağlayarak bütüncül bir siyer anlatısı yerine nübüvvete temel teşkil edecek olağan üstü rivayetleri sıralandığı bir çalışma oluşturmuştur. Bu nedenle, Hz. Peygamber'in risâlet öncesi hayatındaki bazı hadiseler eserin kapsamı dışında bırakılmıştır.

2.3. Delâil Alanına Katkıları

Hargûşî, delâil ve siyeri mezcetme konusunda öncü isimlerden birisidir. Zira Hargûşî öncesi delâil ilmi kapsamı oldukça dar ve tematik anlatımlarla sınırlı konu bütünlüğü içerisinde Hz. Peygamber'in nübüvvetini ispatlamayı hedefleyen bir uğraş olarak gözüktür. Nitekim A'lâm eserlerinin ilk örneklerinden İbn Kuteybe ed-Dineverî'nin (öl. 276/889) *A'lâmü Rasûlullah* adlı çalışması İncil ve Tevrat'ta Hz. Peygamber'in nitelik ve işaretlerini aramaya

⁵⁷ Hargûşî, *Şerefü'l-Mustafâ*, 1/93-193.

⁵⁸ Hargûşî, *Şerefü'l-Mustafâ*, 1/278.

yöneliktir.⁵⁹ Firyâbî'nin (öl. 301/913) *Delâilü'n-nübüvve*'si ise tematik tarzda 53 rivayet ile nüvvettin delillerini izah etmeyi amaçlar. Rivayet sayısı çok gibi gözükse de eser aslında az bir yiyecek için dua etmesi ve elini suya koymasıyla suyun bereketlenip birçok insanın ondan su içmesi gibi konuları içerir.⁶⁰ Ebû's-Şeyh'in (öl. 369/979) kaleme aldığı *Ahlâku'n-nebî ve âdâbüh* adlı çalışma ise tematik tarzda Hz. Peygamber'in ahlakını anlatmayı hedeflemektedir.⁶¹ Türlerinin ilk örnekleri olan bu çalışmalar ve bu kapsamda incelenen diğer eserler genel olarak tematik, oldukça dar kapsamlı ve rivayetçi geleneği esas alan çalışmalardır.

Hargûşî'yi delâil alanında maharetli kılan bazı hususların başında temel kaynaklardaki rivayetleri kullanırken takındığı hassasiyeti gelir. Nitekim o hiçbir zaman gelenekten kopmayarak kadim ulemanın mirasını sahiplenmiş ve geçmişî görmezden gelmemiştir. Çünkü İslâmî gelenekte telif edilen eserlerin her biri zincirin halkaları gibi birbirine bağlıdır ve sürekli bir etkileşim içindedir. Bu etkileşim sürecinin ürünü eserlerin her biri önceki çalışmalardan beslenir, onlara dayanır ve yeni olgular ortaya koyarak gelecekteki eserlere ilham verir. Bu kapsamda Hargûşî siyer ve hadis ilminde istifade ettiği hocalardan aldığı rivayetleri hassasiyetle toplamıştır. Kur'an-ı Kerim'deki ilgili ayetleri de görmezden gelmemiştir. Eserinde yer alan çok sayıda rivayet, müellifin temel kaynaklara olan bağlılığının ve onlardan bağımsız hareket etmediğinin bir göstergesi olarak değerlendirilebilir.

Hargûşî hadiste Kütüb-i Sitte müellifleri⁶² ve râvileri,⁶³ İbn Ebî Şeybe'nin *el-Musannefi*;⁶⁴ Siyer ve meğâzî Urve b. Zübeyr'in *el-Meğâzî*'si, İbn İshâk'ın *es-Sîre*'si,⁶⁵ Vâkıdî'nin *Kitâbü'l-Meğâzî*'si,⁶⁶ İbn Hişâm'ın *es-Sîretü'n-nebeviyye*'si,⁶⁷ İbn Sa'd'ın *et-Tabakâtü'l-kübrâ*'sı;⁶⁸ İslâm tarihinde Ezrakî'nin *Ahbâru Mekke*'si,⁶⁹ İbn Kuteybe'nin *el-Me'ârif*'i,⁷⁰ Belâzürî'nin *Ensâbü'l-eşraf*;⁷¹ Taberânî'nin *el-Mu'cemü'l-kebîr*'i,⁷² gibi başlıca eserlerin rivayetleri incelemiştir. Daha sonra bunları kendi anlayışına uygun bir şekilde mezcederek siyer ve hadis rivayetlerini bir arada değerlendirmeye önem göstermiştir. Hargûşî'yi bu alanda özgün yapan sadece iki ilmin verilerini bir araya getirmiş olması değil rivayetleri kendi metodolojisine uygun bir şekilde kullanmasıdır.

Şerefü'l-Mustafa içerik ve üslup bakımından rivayetçi geleneğin bir devamı olsa da metodoloji bakımından yenilikçidir. Müellif tematik bir anlatım yerine, siyer âlimleri gibi, kronolojik bir usulü benimsemekle birlikte delâilin konularını bab ve fasıl başlıkları altında

⁵⁹ Ebû Muhammed Abdullâh b. Müslim İbn Kuteybe ed-Dîneverî, *A'lâmü Rasulullah*, thk. Muhammed b. Düleyym b. Sa'd el-Kahtânî (Riyâd: Dâru's-Sumey'â, 1441/2020), 103-268.

⁶⁰ Ebû Bekr Ca'fer b. Muhammed b. el-Hasen Firyâbî, *Delâ'ilü'n-nübüvve*, thk. Âmir Hasan Sabri (Mekke: Dâru Hirâ, 1406), 29/88.

⁶¹ Ebû Muhammed Abdullâh b. Muhammed b. Ca'fer b. Hayyân Ebû's-Şeyh, *Ahlâku'n-nebî ve âdâbüh*, thk. Salih b. Muhammed (Riyâd: Dâru'l-Müslim, 1418/1998).

⁶² Hargûşî, *Şerefü'l-Mustafâ*, 1/261, 2/215, 448, 460, 3/57, 82, 84.

⁶³ Hargûşî, *Şerefü'l-Mustafâ*, 1/160, 2/459.

⁶⁴ Hargûşî, *Şerefü'l-Mustafâ*, 2/125.

⁶⁵ Hargûşî, *Şerefü'l-Mustafâ*, 1/96, 260, 278.

⁶⁶ Hargûşî, *Şerefü'l-Mustafâ*, 3/34, 57, 85.

⁶⁷ Hargûşî, *Şerefü'l-Mustafâ*, 3/81.

⁶⁸ Hargûşî, *Şerefü'l-Mustafâ*, 2/119, 287, 460, 3/84.

⁶⁹ Hargûşî, *Şerefü'l-Mustafâ*, 3/84.

⁷⁰ Hargûşî, *Şerefü'l-Mustafâ*, 1/96.

⁷¹ Hargûşî, *Şerefü'l-Mustafâ*, 3/34.

⁷² Hargûşî, *Şerefü'l-Mustafâ*, 1/261, 287.

işleyerek tematik anlatımı da ihmal etmemiştir. Mesela Hz. Peygamber'in nesebi babında onun amcaları, halaları, teyzeleri, anne tarafından dedeleri, isimleri, sıfatları gibi konuları işlemiştir.⁷³ Her ne kadar müellif kronolojik anlatımı arzulasa da bazen siyerin dışına çıkan anlatımlara yer vermiş yahut olay sıralamasında farklı davranmıştır. Yeri geldiğinde şehirlerin faziletlerine yer vererek Hz. Peygamber'in yaşadığı mekanların kutsiyetini ifade etmek istemiştir. Örneğin nübüvvetin izharından sonra Mekke şehrinin faziletine dair bir bab başlığı açarak Kâbe, Hacerü'l-Esved, Makâm-ı İbrâhim gibi bileşenlerden bahsetmiştir.⁷⁴ Aynı şekilde o dönemde Medine'de bulunan mescid ve müştemilatını da anlatmıştır.⁷⁵

Doğrusu Hargûşî'yi özgün kılan tasnif sistemi, attığı bab başlıkları ve hadiseleri anlatırken kaynaklardan derlediği bilgilerdir. Genel olarak bab başlıkları eserin içeriği ve yazarın bakış açısını yansıtır. Büyük oranda her bir başlık klasik bir siyer anlatısından öte delâil hatırlatan olay, cümle ve kurguyla dizayn edilmiştir. Eserde ustaca işlenen bu ayrıntı önceki eserlerin hiçbirisinde yer almaz. Yani anlatımın kısmen siyer, başlıklandırmanın ise delâil olduğu yeni bir çalışmadır. Ancak müellifin kimi zaman klasik davranarak siyer âlimleri gibi başlıklar attığı da vakidir. Gazve ve seriyyelerin anlatıldığı kısımlar buna örnektir.⁷⁶ Her ne kadar burada kullandığı ifadeler genel olsa da olay örgüsünde nübüvvetin deliline işaret eden hadiseler anlatılarak nihai amacı doğrulama konusundaki tutum terkedilmez.

Eserini başından sonuna delâil anlatılarıyla kurgulayan müellif, Hz. Peygamber'in hayatını kronolojik bir tarzda anlatıp onun vefatını işledikten sonra tekrar delâil konusuna döner. Hz. Peygamber'in nübüvvetini doğrulayan delâil rivayetleri şeklindeki bab başlığı ile mucizevi olayları anlatır. Nübüvvet ve mucizenin haklılığını ispat için önce ayetleri sıralar. Allah'ın çeşitli durumlarda onun peygamberliğine delil olacak vesileler sağlaması, birçok hadiseyi onun arzusuna uygun olarak olağanüstü bir şekilde yürütmesi ve bunun delaletleri, Kur'an'da peygambere verilen üstün vasıflar, Allah'ın Kur'an'da ondan bahsetmesi vb. hususları sıralar.⁷⁷ Sonrasında Hz. Peygamber'in üstün olduğu konuları anlatmaya koyulur. Yine yaşadığı asırda ganimetten pay (humusu'l-humus)⁷⁸ ve fey⁷⁹ geliri gibi diğer insanlardan farklı olarak peygambere verilen ayrıcalıklardan bahsederek onun sahabe içerisinde ayrı bir konumda olduğunu vurgular.⁸⁰

Hargûşî, nübüvvetin ispatı konusunda ısrarcı bir tutumda olduğundan muvâzât yani kıyaslama metoduna başvurarak Hz. Âdem'den itibaren peygamberlere verilen üstün vasıfları anlatmayı önemser.⁸¹ Zira onun nezdinde Peygamberler arasında, her birine has kılınan şereflerin zikredilmesiyle, onların Allah katındaki üstünlük ve faziletlerinin karşılaştırılması, nihayetinde son Peygamber'in onlara nazaran daha önde oluşu delâil konusunda oldukça sağlam bir argüman olarak görülmüştür. "İşte o peygamberler! Biz,

⁷³ Hargûşî, *Şerefü'l-Mustafâ*, 2/7-60.

⁷⁴ Hargûşî, *Şerefü'l-Mustafâ*, 2/265-290.

⁷⁵ Hargûşî, *Şerefü'l-Mustafâ*, 2/466.

⁷⁶ Hargûşî, *Şerefü'l-Mustafâ*, 3/7-91.

⁷⁷ Hargûşî, *Şerefü'l-Mustafâ*, 4/7-186.

⁷⁸ O dönemki savaş hukukunda beşe bölünen ganimetin bir kısmı devlete ayrılırdı. Devlet namına ayrılan bu hissenin beşte biri ise Hz. Peygamber'in kullanımına tahsis edilirdi. Bu sebeple o hisseye beşte birin beşte biri manasına gelen Humusu'l-humus denilirdi.

⁷⁹ Sulhen ele geçirilen topraklardan elde edilen gelir. Hayber'de ele geçirilen Fedek arazisi gibi yerleri ifade eden bu kavram gelişerek zamanda gayr-ı müslimlerden alınan vergiler için kullanılmıştır.

⁸⁰ Hargûşî, *Şerefü'l-Mustafâ*, 4/278.

⁸¹ Hargûşî, *Şerefü'l-Mustafâ*, 4/280.

onların bir kısmını diğerlerine üstün kıldık.”⁸² ayetini de kanıt olarak kullanan müellif peygamberler arası bir sıralama yapılmasını da makul hâl getirmiştir. Onun bu tercihi delâil meselesinin sadece mucizelerden ibaret olmadığını üstün vasıfların da birer alamet olarak anılması gerektiğini vurgulamıştır.

Delâilin kapsamını geniş tutan Hargûşî, sadece olağanüstü hadiseleri nübüvveti tasdik aracı olarak görmemiş, Hz. Peygamber’in ahlâkını, edebini, temiz soyunu ve örnek yaşantısını da delâil kapsamında işlemiştir.⁸³ Sonrasında Hz. Peygamber’in dualarındaki bereket, incelik ve işaretlerden bahsederek genel bir çerçeve çizmiştir. Ardında Arapların faziletlerini birçok açıdan inceleyerek Hz. Peygamber’in nasıl bir toplum içerisinden dünyaya geldiğini vurgulamıştır.⁸⁴ Son olarak da sahabenin menkıbe ve faziletini dile getirerek onların yetişmesinde, değer kazanmasında birinci derece etkin olan Hz. Peygamber’in nasıl bir dönüştürücü olduğuna işaret etmiştir.⁸⁵

Sonuç olarak Hargûşî delâil konusunda eksenini geniş bir açı çizmiş, sadece sıradan irhâsât ve mucizevî konuları değil aynı zamanda üstün nitelikli bazı beşerî yönleri de nübüvvetin tasdikleyicisi olarak görmüştür. Bu geniş ufuk oldukça kapsamlı denilebilecek bir eseri tedvin etmesini sağlamıştır. Alana kattığı bu yeni metot ve bakış açısı kendisinden sonraki birçok âlim tarafından dikkate alınmasının önünü de açmıştır.

2.4. Delâil Edebiyatına Etkileri

Etkileşim, bilginin ilerlemesi ve derinleşmesi için olmazsa olmazdır. Hargûşî de bilim, kültür ve ilmî faaliyetlerin geliştiği bir dönemde hayatını idame ettirdiğinden geçmişten istifade etmiş ve geleceğe de özgün tutumlarıyla etki etmiştir.

Hargûşî, delâil edebiyatına içerik bakımından katkılarıyla yetinmeyip özgün tercihleriyle birtakım yeniliklere de öncü olmuştur. 5/11. asra kadar Delâil edebiyatı eserleri, peygamberliğin ispatı veya Müslümanların motivasyonunu sağlamak gibi farklı amaçlar taşısa da genellikle “Delâilü’n-nübüvve”, “İsbâtü’n-nübüvve” veya “A’lâmü’n-nübüvve” gibi tasdike yönelik olan başlıklar tercih edilmekteydi.⁸⁶ Ancak Hargûşî, *Şerefü’l-Mustafâ* başlığıyla geleneksel olanın dışına çıkarak farklı bir yaklaşım sergilemiş ve yeni bir dönüşüm başlatmıştır. Böylelikle, Hz. Peygamber’i tevessül kılarak kalplere teskinlik vermeyi amaçlayan müellifler, bu ve benzeri başlıkları kullanarak amaçlarına uygun bir isimlendirme yapabilmişlerdir. Zira yaşanan gelişmenin yansımaları, Kâdî İyâz’ın *eş-Şifâ bi-ta’rîfi hukûkî’l-Mustafâ* ve İbnü’l-Cevzî’nin *el-Vefâ bi-ahvâlî’l-Mustafâ* adlı eserlerinde gözlemlenmiştir.⁸⁷ Bu müellifler sadece başlık konusunda değil içerik ve metodoloji bakımından da onu örnek alarak eserinden istifade etmişlerdir.

Hargûşî’nin bir diğer etkisi ise delâili geniş bir perspektiften ele alan sistematığı oluşturmuş olmasıdır. Nitekim Hargûşî öncesi oluşturulup aslı günümüze kadar ulaşan on yedi eser, ister naklî ister aklî rivayetlere dayansın, içerik ve sistematik açıdan tam bir düzene

⁸² el-Bakara 2/253.

⁸³ Hargûşî, *Şerefü’l-Mustafâ*, 4/333.

⁸⁴ Hargûşî, *Şerefü’l-Mustafâ*, 5/237.

⁸⁵ Hargûşî, *Şerefü’l-Mustafâ*, 6/5.

⁸⁶ Delâil edebiyatı eserlerinde kullanılan başlıklar için ayrıca bk. Yusuf Şevki Yavuz, “Delâilü’n-nübüvve”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 9/115.

⁸⁷ es-Safedî, *el-Vâfi bi’l-vefeyât*, 18/116; Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân Zehebî, *Tezkiretü’l-huffâz*, thk. Zekeriyâ Umeyrât (Beyrût: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 1419/1998), 4/93.

sahip değildir.⁸⁸ Bu hususun eserlerin çoğunun ispat amacı gütmesinden, bazı kısımlarının tahrip edilerek yok olmasından veya aklî temellendirme yöntemleri kullanmalarından kaynaklandığı söylenebilir. Ancak Hargûşî sonrası durum farklıdır. Zira Hargûşî'nin sonraki nesillerce kaleme alınan eserlere usul olarak rehberlik ettiği anlaşılr. Mesela Beyhakî,⁸⁹ İbnü'l-Âkûlî (öl. 797/1394)⁹⁰ ve Yahyâ b. Ebû Bekir el-Âmirî'nin⁹¹ (öl. 893/1488) eserleri Hz. Peygamber'in inşâ ettiği meclisler, faziletleri, Medine'de meydana gelen salgından korunma ve ardından gazvelere dair anlatılar gibi konuları sıralama şekilleriyle *Şerefü'l-Mustafâ*'yla benzerlik gösterirler. Hz. Peygamber'in fazileti ve üstünlüğüyle başlayıp devam eden sırlamada ise Ebû Nuaym el-İsfahânî,⁹² Kâdî İyâz (öl. 544/1149),⁹³ İbnü'l-Cevzî (öl. 597/1201)⁹⁴ ve Celâlüddîn es-Süyûtî'nin (öl. 911/1505)⁹⁵ etkilendiği aşikârdır. Özellikle Süyûtî'nin pek çok kısımda *Şerefü'l-Mustafâ*'dan alıntılar yapması onun alandaki otoritesine işarettir. Yine Muhammed b. Tâvî et-Tancî'nin “Kâdî İyâz eş-Şifâ adlı eserini başka çalışmalardan esinlenerek yazmıştır. Nitekim o, *Şerefü'l-Mustafâ* adlı kitabı uzunluğu nedeniyle özetlemiş ve daha kolay başvurulabilir hâle getirmiştir. Doğrusu Kâdî İyâz bu eserden oldukça faydalanmıştır.” beyânı, belirtilen durumu desteklemektedir.⁹⁶

Hargûşî, özellikle delâil yazıcılığında otorite kabul edilen isimleri etkilemiştir. Bu isimlerin eserleri de sonraki dönemlerde yazılanları etkilediğinden, Hargûşî'nin yenilik ve değişimde kilit rol oynadığı söylenebilir. Örneğin, Hargûşî'nin yaklaşımlarını takip ettiği isimlerden biri olan Beyhakî'nin eseri, Ebû Hafs Sirâcüddîn Ömer b. Alî b. Ahmed el-Ensârî el-Mısırî İbnü'l-Mülakkın'ın (öl. 804/1401), *Gâyetü's-sûl fî hasâisi'r-Resûl* adlı eserini etkilemiştir.⁹⁷ Böylece Hargûşî'nin etkisi, kendisinden yüzyıllar sonra gelen âlimlerin eserlerine dahi ulaşmış ve delâil yazıcılığının gelişimine önemli katkıda bulunmuştur.

Sonuç

Siyer ve Hadis ilimlerinin ortak ürünü olarak ortaya çıkan Delâil ilmî, hicri III. asırdan itibaren telif faaliyetleriyle varlığını belirgin bir şekilde hissettirmeye başlamış, müteakip asırlarda da gelişimini sürdürmüştür. Özellikle Hargûşî'nin yaşadığı IV. asırda içerik ve metodoloji anlamında önemli gelişmelere sahne olmuştur. Tedvin edilen eserlerden anlaşıldığı kadarıyla Hargûşî'nin delâil kapsamına girecek olan çeşitli rivayetleri toplamasının

⁸⁸ Telif edilen eserlere dair ayrıntılı bilgi için ayrıca bk. Yavuz, “Delâilü'n-Nübüvve”, 9/116; Yasin Ulutaş, “Mucize ile Delâilü'n-Nübüvve Kavramları ve Kaynakları”, *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 30 (2017), 589-594; Abdullah Köse, *Delailü'n-nübüvve Eserleri* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 1989), 90-104; Yusuf Ziya Keskin, “Şemâil ve Delâilü'n-Nübüvve Eserleri”, *İslam ve Yorum III: Din, Bilim ve Medeniyet (Prof. Dr. Fuat Sezgin Anısına)* 1 (2019), 365-367.

⁸⁹ el-Beyhakî, *Delâilü'n-nübüvve*, 2/796.

⁹⁰ Ebû'l-Mekârim Gıyâsüddîn Muhammed b. Muhammed b. Abdillâh el-Vâsıtî İbnü'l-Âkûlî, *er-Rasf limâ ruviye 'ani'n-nebiyyi mine'l-fi'l ve'l-vasf* (Beyrût: Müessesetü'r-Risâle li't-tibâa ve'n-neşr ve't-tevzî, 1414/1994).

⁹¹ Ebû Zekeriyâ İmâdüddîn Yahyâ b. Ebî Bekr el-Âmirî, *Behcetü'l-mehâfil ve buğyetü'l-emâsil fî telhîsi's-siyer ve'l-mu'cizât ve's-şemâ'il*, thk. Cemâleddin Muhammed el-Eşhar (Beyrût: Dâru Sâdır, 1330/1912).

⁹² Ebû Nuaym Ahmed b. Abdillâh b. İshâk el-İsfahânî, *Delâilü'n-nübüvve* (Beyrût: Dâru'n-Nefâis, 1406/1986).

⁹³ Ebû'l-Fazl İyâz b. Mûsâ el-Yahsubî Kâdî İyâz, *eş-Şifâ*, thk. Ali Muhammed el-Bicâvî (Kahire, 1397/1977). Ayrıca bk. Göl, Yavuz Selim, *Kadî İyaz*, İstanbul: Siyer Yayınları, 2022.

⁹⁴ Ebû'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Bağdâdî İbnü'l-Cevzî, *el-Vefâ bi-ahvâlil-Mustafâ*, thk. Amir Hasan Sabri et-Temîmî (Kahire: el-Meclisü'l-A'la li's-Şuuni'l-İslâmiyye, 2018/1439).

⁹⁵ es-Süyûtî, *el-Hasâ'is ve'l-mu'cizâtü'n-nebeviyye*.

⁹⁶ Ahmed b. Muhammed Fekir, *Müsâdere es-Sîretün-Nebeviyye/Kitâbü Delâilü'n-nübüvve*, ts., 12.

⁹⁷ Ebû Hafs Sirâcüddîn Ömer b. Alî b. Ahmed el-Ensârî el-Mısırî İbnü'l-Mülakkın, *Gâyetü's-sûl fî hasâ'isi'r-Resûl*, thk. Abdullâh Bahruddîn Abdullah (Beyrût: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1414/1993).

ve Siyer ilminin sistematliğini eserine tatbik etmesinin etkisiyle yeni bir süreç başlamıştır. Artık bundan sonra delâil, İslâmî ilimler dairesinde Siyer ilminin alt dalı sayılabilecek nitelikleri elde etme aşamasına gelmiştir. Zira Hargûşî seleflerinin aksine Peygamber'in mucizelerinden bir kesite dair rivayetleri toplayıp risale türü kısa eserler yazmak yerine risalet öncesi, risalet dönemi ve risalet sonrasına dair tüm rivayetleri delâil ilminin içerisine dahil etmiştir. Bunlara ilaveten ahlak, adap ve gündelik yaşantıdaki özel halleri de delâil ilminin konuları arasına katmıştır. Yine onu tanıyan, nübüvvetini tasdik eden veyahut nübüvvetine işaret edenlerin tanıklıklarını da sıralamasıyla delâil ilmini konu bağlamında genişletmiştir.

Delâil kapsamına giren rivayetlerin artışı yeni bir tasnif sistemini zorunlu kıldığından Hargûşî kendinden önceki delâil yazarlarından farklı olarak kronolojik tasniflere de yönelmiştir. Eserini hem tematik hem kronolojik tarzda oluşturarak konuların okuyucunun zihninde daha kolay yer edinmesini sağlamıştır. Bunu yaparken de hadis ilminin verilerini de ihmal etmemiştir. Siyer ve Hadis alanındaki bilgi birikimini Hz. Peygamber'e olan saygı ve sevgisiyle mezcederek yeni bir anlayış geliştirmiştir. Eserini yazarken bir Peygamber savunusu içerisinde olduğu kısmen anlaşılrsa da asıl niyeti Hz. Peygamber'in nebîlik vasfını ortaya çıkartarak ona saygı duyulmasını hedeflediği oldukça açıktır.

Bir sevginin ürünü olan *Şerefü'l-Mustafa* delâil anlamında önceki teliflere göre zengin içerikle donatılmış, hadis-siyer karışımı, tematik konulara değinen, şerefli mekânların tanıtımını ihmal etmeyen ve faziletler üzerine yoğunlaşan özgün bir eserdir. Sûfilerin gündelik hayatlarına, gönüllerine ve zikirlerine dokunabilecek nitelikteki bu özgün eserin bir sonraki asra etkisi büyük olmuştur. Kuşeyrî ve Kâdî İyaz ile başlayan bu etkilenme benzer türde birçok eserin telifinin önünü açmıştır.

Kaynaklar

- Ahatlı, Erdiç. *Peygamberlik ve Hz. Muhammed'in Peygamberliği*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2006.
- Akbaş, Hamdi. *İslâm Kelâmında Delâilü'n-Nübüvve Geleneği (Hicri V. Asır)*. Adana: Çukurova Üniversitesi, Doktora Tezi, 2023.
- Akyürek, Yakup. *Siyer Edebiyatı: Endülüs*. İstanbul: Siyer Yayınları, 2023
- Âmirî, Ebû Zekeriyâ İmâdüddîn Yahyâ b. Ebî Bekr el-. *Behcetü'l-mehâfil ve buğyetü'l-emâsil fî telhîsî's-siyer ve'l-mu'cizât ve's-şemâ'il*. thk. Cemâleddin Muhammed el-Eşhar. 2 Cilt. Beyrût: Dâru Sâdır, 1. Basım, 1330/1912.
- Bâbânî, İsmail Paşa b. Muhammed el-. *Hediyetü'l-ârifîn*. thk. Kilisli Rifat Bilge - Mahmut Kemal İnal. 2 Cilt. İstanbul: Maarif Ajansı, 1951.
- Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit Hatîb el-. *Târîhu Bağdâd ev Medîneti's-selâm*. thk. Abdülkâdir Atâ. Beyrût: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1423/2003.
- Barlak, Muzaffer. *Kelâm'da Nübüvvet Tartışmaları*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2. Basım, 2018.
- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyin b. Alî el-. *Şuabü'l-İmân*. thk. Abdü'l-Alî Hâmid. 14 Cilt. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1423/2003.
- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyin b. Alî el-. *Şu'abü'l-İmân*. thk. Abdulali Abdulhamîd Hâmid. 14 Cilt. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1. Basım, 1423–2003.
- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyin b. Alî el-. *Delâilü'n-nübüvve*. thk. Abdülmü'tî Kal'acî. 7 Cilt. Beyrût: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1408/1988.

- Çelebi, Kâtib. *Süllemü'l-vüsûl ilâ tabakâtî'l-fuhûl*. thk. Abdülkâdir el-Arnaût. 6 Cilt. İstanbul: İRCİCA Yayınları, 1431–2010.
- Demir, Zakir, "The Discussions Regarding the Belonging of the Qur'anic Words in the Tradition of Tafsir and the Critique of Them", *Kader* 21/3 (2023): 984-1010.
- Ebü's-Şeyh, Ebû Muhammed Abdullâh b. Muhammed b. Ca'fer b. Hayyân. *Ahlâku'n-nebî ve âdâbüh*. thk. Salih b. Muhammed. Riyâd: Dâru'l-Müslim, 1418/1998.
- Efendioğlu, Mehmet. "Rivayet". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 35/135-137. İstanbul: TDV Yayınları, 2008.
- Fekir, Ahmed b. Muhammed. *Müsâdere es-Sîretün-Nebeviyye/Kitâbü Delâilü'n-nübüvve*, ts. <https://www.arrabita.ma/blog/من-مصادر-السيرة-النبيه-كتب-دلائل-النبي>
- Firyâbî, Ebû Bekr Ca'fer b. Muhammed b. el-Hasen. *Delâ'ilü'n-nübüvve*. thk. Âmir Hasan Sabri. Mekke: Dâru Hirâ, 1406.
- Göl, Yavuz Selim. *Kadî İyaz*. İstanbul: Siyer Yayınları, 2022.
- Hamâde, Faruk. *Mesâdiru's-sîreti'n-Nebeviyye ve takvîmuhâ*. Dimaşk: Dâru'l-Kalem, 3. Basım, 1424/2002.
- Hargûşî, Ebû Sa'd (Saîd) Abdülmelik b. Muhammed. *Şerefu'l-Mustafâ*. İstanbul: Beyazıt Kütüphanesi.
- Hargûşî, Ebû Sa'd (Saîd) Abdülmelik b. Muhammed. *Şerefü'l-Mustafâ*. 7 Cilt. Mekke: Dâru'l-Beşâirü'l-İslâm, 1424.
- İbn Asâkir, Ebü'l-Kâsım Alî b. el-Hasen b. Hibetillâh b. Abdillâh b. Hüseyin ed-Dimaşkî eş-Şâfiî. *Târîhu medîneti Dimaşk*. thk. Muhibbüddin Ebû Saîd Ömer b. Garâme el-Amrevî. 80 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Fikr, 1415-1421/1995-2001.
- İbn Hallikân, Ebü'l-Abbâs Şemsüddîn Ahmed b. Muhammed. *Vefeyâtü'l-a'yân ve enbâu ebnâi'z-zamân*. thk. İhsan Abbas. 7 Cilt. Beyrût: Dâru Sadır, 1900.
- İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr b. Dav' b. Kesîr el-Kaysî el-Kureşî el-Busrâvî ed-Dimaşkî eş-Şâfiî. *el-Bidâye ve'n-nihâye*. 20 Cilt. Beyrût: Dâru İbn Kesîr, 1434–2013.
- İbn Kuteybe ed-Dîneverî, Ebû Muhammed Abdullâh b. Müslim. *A'lâmü Rasulullah*. thk. Muhammed b. Düleym b. Sa'd el-Kahtânî. Riyâd: Dâru's-Sumey'â, 1441/2020.
- İbn Nukta, Ebû Bekr Muînüddîn (Muhibbüddîn) Muhammed b. Abdilganî b. Ebî Bekr b. Şücâ' el-Bağdâdî. *et-Takyîd l-ma'rifeti ruvâtî's-sünen ve'l-mesânîd*. thk. Kemâl Yusûf el-Hût. 1 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1. Basım, 1408–1988.
- İbnü'l-Âkûlî, Ebü'l-Mekârim Gıyâsüddîn Muhammed b. Muhammed b. Abdillâh el-Vâsitî. *er-Rasf limâ ruviye 'ani'n-nebiyyi mine'l-fi'l ve'l-vasf*. 2 Cilt. Beyrût: Müessesetü'r-Risâle li't-tıbbâa ve'n-neşr ve't-tevzî, 1. Basım, 1414/1994.
- İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Bağdâdî. *el-Muntazam fî târîhi'l-mülûk ve'l-ümem*. thk. Muhammed Abdülkadir Atâ - Mustafa Abdülkadir Atâ. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1412/1992.
- İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Bağdâdî. *el-Vefâ bi-ahvâli'l-Mustafâ*. thk. Amir Hasan Sabri et-Temîmî. Kahire: el-Meclisü'l-A'la li's-Şuuni'l-İslâmiyye, 2018/1439.
- İbnü'l-Emîn, Ebû İshâk İbrahim el-Tulaytilî. *el-İstidrâk 'ale'l-İstîâb*. thk. Hanan Haddad. Fas: Vakıflar ve İslâmî İşler başkanlığı, 2008/1429.

- İbnü'l-Esîr, Ebü'l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî. *el-Kâmil fî't-târih*. thk. Ömer Abdüsselâm Tedmûrî. 10 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kitâbî'l-Arabî, 1. Basım, 1417-1997.
- İbnü'l-İmâd, Ebü'l-Felâh Abdülhay b. Ahmed b. Muhammed es-Sâlihî el-Hanbelî. *Şezerâtü'z-zeheb fî ahhâri men zeheb*. thk. Abdülkâdir el-Arnaût - Mahmûd el-Arnaût. 11 Cilt. Beyrût: Dâru İbn Kesîr, 1. Basım, 1406/1986.
- İbnü'l-Mülakkin, Ebû Hafs Sirâcüddîn Ömer b. Alî b. Ahmed el-Ensârî el-Mısırî. *Ğâyetü's-sûl fî hasâ'isi'r-Resûl*. thk. Abdullâh Bahruddîn Abdullah. Beyrût: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1. Basım, 1414/1993.
- İmâm-ı Rabbânî. *İsbâtü'n-nübüvve*. thk. Gulâm Mustafa Han. Karaçi, 1383-1963.
- İsfahânî, Ebû Nuaym Ahmed b. Abdillâh b. İshâk el-. *Delâilü'n-nübüvve*. Beyrût: Dâru'n-Nefâis, 2. Basım, 1406/1986.
- Kâdî İyâz, Ebü'l-Fazl İyâz b. Mûsâ el-Yahsubî. *eş-Şifâ*. thk. Ali Muhammed el-Bicâvî. Kahire, 1397/1977.
- Karabulut, Ali Rıza - Karabulut, Ahmet Turan. *Mu'cemü't-târîhi't-türâsî'l-İslâmî fî mektebatî'l-alem: el-mahtutat ve'l-matbu'at*. Kayseri: Akabe Kitabevi, 2001.
- Karadeniz, Osman - vd. *Kelam*. ed. Şaban Ali Düzgün. Ankara: Grafiker Yayınları, 8. Basım, 2019.
- Kâtib Çelebi, Mustafa b. Abdullah. *Keşfü'z-zunûn*. thk. Muhammed Şerafeddin Yaltkaya - Refet Belke Kılıç. 2 Cilt. İstanbul: İstanbul Maarif Mektebi, 1360/1941.
- Kehhâle, Ömer Rızâ. *Mu'cemü'l-mü'ellifîn*. 15 Cilt. Beyrût: Mektebetü'l-Müsennâ, 1431/2010.
- Keskin, Yusuf Ziya. "Şemâil ve Delâilü'n-Nübüvve Eserleri". *İslam ve Yorum III: Din, Bilim ve Medeniyet (Prof. Dr. Fuat Sezgin Anısına)* 1 (2019), 351-371.
- Köse, Abdullah. *Delailü'n-nübüvve Eserleri*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 1989.
- Mansûrî, Ebü't-Tayyib Nâyif b. Salah b. Ali el-. *er-Ravzû'l-bâsim fî terâcim şuyûhi'l-hâkim*. thk. Sa'd b. Abdullah el-Humeyd - Hasan Muhammed el-Makbûlî. 2 Cilt. Riyad: Dâru'l-Âsime, 1. Basım, 1432/2011.
- Mâverî, Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Habîb el-Basrî el-. *A'lâmü'n-nübüvve*. Beyrût: Mektebetü'l-Hilâl, 1409/1989.
- Numanoğlu, İsmail. *Abbasilerin İlk Döneminde Zındıklık Hareketi*. Konya: Selçuk Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2011.
- Öz, Mustafa. "Zındık". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 44/390-391. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Safedî, Ebü's-Safâ Salâhuddîn Halîl b. İzziddîn Aybeg es-. *el-Vâfi bi'l-vefeyât*. thk. Ahmed el-Arnaût - Mustafa Türkî. 29 Cilt. Beyrût: Dâru İhyâü't-Türâs, 1420/2000.
- Sayrîfînî, Ebû İshak İbrahim b. Muhammed es-. *el-Müntehâb min Kitâbi's-Siyâk li Târîh-i Nîsâbûr*. Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1409/1989.
- Sezgin, Fuat. *Târîhu't-türâsî'l-Arabî*. thk. Abdülfettâh b. Muhammed el-Hulv. 5 Cilt. Riyad: İmam Muhammed b. Suûd İslâm Üniversitesi, 1411/1991.
- Sönmez, Vecihi. *Nübüvvet Tartışmaları*. İstanbul: Gündönümü Yayınları, 2005.
- Sübkî, Ebû Nasr Tâcüddîn Abdülvehhâb b. Alî b. Abdilkâfi es-. *Tabakâtü's-Şâfi'iyeti'l-kübrâ*. thk. Muhammed et-Tanâhî - Abdülfettâh b. Muhammed el-Hulv. 10 Cilt. Kahire: Hicr Li't-Tibaa ve'n-Neşr, 2. Basım, 1383-1396/1964-1976.

- Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-. *el-Hasâ'is ve'l-mû'cizâtü'n-nebeviyye*. çev. Ömer Temizel. İtisam Yayınları, 2001.
- Temir, Hakan. *Beyhaki*. İstanbul: Siyer Yayınları, 2022.
- Temir, Hakan. *Ebu Nuaym*. İstanbul: Siyer Yayınları, 2022.
- Uçar, Halil İbrahim. *Delâil Edebiyatı- Gelişim Safhaları ve Siyer Yazıcılığı Üzerine Etkilerinin Tespiti*. Ankara: Fecr Yayınları, 2025.
- Uludağ, Süleyman. "Hargûşî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 16/167-168. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Ulutaş, Yasin. "Mucize ile Delâilü'n-Nübüvve Kavramları ve Kaynakları". *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 30 (2017), 569-605.
- Yavuz, Yusuf Şevki. "Delâilü'n-Nübüvve". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 9/115-117. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Yılmaz, Selim, "İbn Ammâr el-Mevsilî'nin Hayatı ve Hadis İlmindeki Yeri", *Harran İlahiyat Dergisi* 45/1 (2021): 179-200.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân. *Mîzânü'l-i'tidal*. thk. Ali Muhammed el-Becâvî. 4 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Ma'rife, 1382/1963.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân. *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ'*. thk. Şuayb el-Arnaût - Muhammed Nuaym el-Urkusûsî. Beyrût: Müessesetu'r-Risâle, 9. Basım, 1347/1928.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân. *Tezkiretü'l-huffâz*. thk. Zekeriyâ Umeyrât. 5 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1419/1998.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed ez-. *Târîhu'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâhîr ve'l-a'lâm*. thk. Ömer Abdüsselam ed-Tedmârî. 52 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, 2. Basım, 1413/1993.
- Zirikî, Ebû Gays Muhammed Hayrüddîn b. Mahmûd b. Muhammed b. Alî b. Fâris ez-. *el-A'lâm*. Beyrût: Dâru'l-İlm li'l-Melayin, 15. Basım, 1431/2010.